

УДК 347.77:004.8

ВАРИНСЬКИЙ В.О., кандидат політичних наук, доцент.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5837-6201>.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА АВТОНОМНІСТЬ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням можливості визначення штучного інтелекту суб'єктом правовідносин. Аналізується можливість визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин з урахуванням критерію міри його автономності. Можливість визнання правосуб'єктності штучного інтелекту розглядаються під кутом бачення такої з позицій Європейського Закону про штучний інтелект (2024) з урахуванням оцінки деліктоздатності систем штучного інтелекту та бачення його як джерела підвищеної небезпеки.

Ключові слова: штучний інтелект, правосуб'єктність штучного інтелекту, автономність штучного інтелекту, керування штучним інтелектом, інформаційна безпека, інформаційні правопорушення, деліктоздатність, інформаційна деліктологія.

Summary. The article is devoted to topical issues of the possibility of defining artificial intelligence as a subject of legal relations. The possibility of recognizing artificial intelligence as a subject of legal relations is analyzed, taking into account the criterion of the degree of its autonomy. The possibility of recognizing the legal personality of artificial intelligence is considered from the point of view of The EU Artificial Intelligence Act (2024), taking into account the assessment of tortiousness of artificial intelligence systems and seeing it as a source of increased danger.

Keywords: artificial intelligence, legal personality of artificial intelligence, autonomy of artificial intelligence, management of artificial intelligence, information security, information crimes, tortiousness, information delictology.

Постановка проблеми. Питання правоздатності штучного інтелекту (далі – ШІ) виникають від часів перших футуристичних ідей “розумного робота” в творах письменників-фантастів в середині ХХ сторіччя. З сучасними розробками і впровадженням систем ШІ це питання турбує правників і філософів, але, жодним чином не хвилює технічних розробників автономних систем. В статті робиться спроба критичної оцінки сучасних можливостей визначення ШІ суб'єктом правовідносин (як автономного та частково автономного об'єкту) крізь призму титульного Європейського законодавства та сучасних цивільно-правових інститутів.

Результати аналізу наукових публікацій. Розв'язанню проблем правосуб'єктності ШІ раніше були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як І. Алієва, О. Баранов, О. Зозуляк, Т. Каткова, А. Рустамадзе, В. Ткаченко, Б. Щербина та інші. Дослідники виходили з аналізу технічних реалій стану ШІ на момент проведення досліджень, перспектив динаміки ШІ і розглядали можливості визнання його суб'єктом правовідносин, переважно через критерії теорії права та бачення цивільно-правових шкіл вчення про суб'єкта.

Водночас, прийняття у 2024 р. Європейського Закону про штучний інтелект (EU Artificial intelligence Act) [1] дало низку додаткових аргументацій, які слід враховувати при визначенні можливості визнання ШІ правосуб'єктом.

Метою статті є оцінка перспектив визнання штучного інтелекту правосуб'єктом з урахуванням сучасного стану оцінок його автономності з позицій ближчих перспектив використання штучного інтелекту згідно норм Європейського Закону про штучний інтелект.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблеми правосуб'єктності роботів з штучним інтелектом О.А. Баранов у 2023 р. групував сучасні уявлення з цієї проблеми в дві групи, зміст котрих прямо впливає, на його думку, на зміст самої правосуб'єктності:

- 1) бачення такого робота як “інструмент (об'єкт)”;
- 2) бачення його як “суб'єкта” [2, с. 42].

В результаті загального дослідження, проаналізувавши значну кількість робіт, у т.ч. закордонних дослідників, автор досяг важливих висновків відносно неоднаковості сутності, і, відповідно, в перспективі, визначення статусу використання ШІ за різних умов, а саме:

- якщо робот з ШІ застосовується для підвищення ефективності праці традиційного суб'єкта на певних етапах його конкретної діяльності, то він має бути *об'єктом правовідносин*;

- якщо робот з ШІ застосовується для заміни традиційного суб'єкта при здійсненні конкретної діяльності, яка регулюється нормами права в умовах певної галузі соціальної активності, соціального статусу, соціальної ролі та посади, то він має бути *суб'єктом правовідносин* [2, с. 45] (збережено курсив – *Авт.*).

Дійсно, на рівні вітчизняної науки таке сформульоване бачення стало квінтесенцією багаторічної дискусії вчених світу, які понад двадцять років висловлювали позиції “за” і “проти” бачення здатності ШІ бути, або стати суб'єктом правовідносин.

Натомість, після багаторічних дискусій експертів, 13 березня 2024 р. Європарламентом був прийнятий Закон про штучний інтелект [1], метою якого визначено “покращення функціонування внутрішнього ринку та сприяння використанню орієнтованого на людину та надійного штучного інтелекту поряд із забезпеченням високого рівня захисту здоров'я, безпеки та основних прав, /.../, включаючи демократію, верховенство права та захист навколишнього середовища, проти шкідливого впливу систем ШІ в Союзі та підтримку інновацій” (ч. 1 ст. 1).

Цей акт, маючи статус регламенту використання ШІ, визначає

- гармонізовані правила розміщення на ринку, введення в експлуатацію та використання систем ШІ в Союзі (п. а ч. 2 ст. 1);
- заборону окремих практик ШІ (п. б ч. 2 ст. 1);
- особливі вимоги до систем ШІ з високим рівнем ризику та зобов'язання для операторів таких систем (п. с ч. 2 ст. 1);
- гармонізовані правила прозорості для певних систем ШІ (п. d ч. 2 ст. 1);
- гармонізовані правила розміщення на ринку моделей ШІ загального призначення (п. е ч. 2 ст. 1);
- правила моніторингу ринку, нагляду за ринком, управління та забезпечення виконання (п. f ч. 2 ст. 1);
- заходи підтримки інновацій, з особливим акцентом на малий та середній бізнес, включаючи стартапи (п. g ч. 2 ст. 1).

Згідно змісту вбачається що ШІ сприймається європарламентаріями як об'єкт правовідносин, а не їх суб'єкт, і, вочевидь, згідно аналізу змісту документу, остання перспектива, навіть не розглядається.

З одного боку, цей акт настановний, але, головне, що, згідно його змісту він передбачає права, обов'язки та відповідальність за використання ШІ, об'єктивуючи

останнього. Водночас, і жодних прав, навіть приховано, ШІ цим актом не гарантується. Єдине, що вбачається з документу з квазі-прав для ШІ – право вдосконалюватися, але... також через права виробника і власника (у т.ч. оператора).

Чи така тенденція настанов у законодавстві ЄС однозначно усуває можливість в перспективі оцінювати ШІ як суб'єкта правовідносин? Чи гальмуватиме таке нинішнє рішення Європарламенту перспективні можливості побудови ШІ, здатного наблизитись до людини своєю правосуб'єктністю?

У 1245 році Римський імператор Інокентій IV щодо корпорацій використав термін *persona ficta* – “неіснуюча особа”, тому що вона “не має душі, існує тільки в уявленні людей”. Але ж, минув час, і сучасний прообраз корпорацій є юридичною особою, хоча і існує в уявленні людей котрі створили її, зареєстрували, вклали і заробили капітал, вигадали торгову марку, акціонували бізнес, і т.д.

Чи не чекає така ж доля ШІ: кризь відмову у можливості його існування до поступового сприйняття його як розумної (розумнішої) за людину частини нового світу і прийняття цього феномену до лав хіба не самостійних, але учасників правовідносин?

Спробуємо по-новому оцінити бачення перспектив правосуб'єктності ШІ з урахування додаткових аргументів щодо доцільності і можливості його розвитку до “заміни традиційного суб'єкта при здійсненні конкретної діяльності” [2, с. 45].

Підходи до визначення статусу ШІ можна визначати з різних позицій, які описують кут бачення проблематики перспектив виникнення і існування цього феномену з певними ознаками правосуб'єктності.

Зокрема, військові експерти демонструють бачення ШІ [3]:

- як спроможності, “що надається алгоритмами оптимального або неоптимального вибору з широкого простору можливостей, для досягнення цілей шляхом застосування стратегій, які можуть спиратися на навчання або адаптацію до навколишнього середовища”;

- як систем, “які створені людиною і діють у фізичному або цифровому світі, враховують складну мету і обирають найкращі дії (відповідно до заздалегідь визначених параметрів), які необхідно виконати для досягнення поставленої мети на основі сприйняття свого середовища, інтерпретації зібраних структурованих або неструктурованих даних та обґрунтування знань, отриманих з цих даних”.

Якщо визначати ШІ як технічну систему, котра на базі моделей когнітивних функцій людини здатна виробляти та реалізовувати оптимальні рішення в умовах реальності, це дає значно більше точок опору щодо підходів до визначення можливості оцінки його ролі у правовідносинах. І, зокрема, можливість визнання його, в перспективі, дієвим учасником правовідносин.

Під правосуб'єктністю в теорії права розуміється здатність особи виступати учасником правовідносин. Це складна юридична властивість, яка складається з правоздатності, дієздатності і деліктоздатності в сукупності.

Натомість, правосуб'єктність ШІ не ідентична правосуб'єктності ані фізичних, ані юридичних осіб, яка є звичною в праві до виникнення ШІ.

Натомість, важко категорично відмовитись від того, що в перспективі ШІ лишається лише “машиною в руках людини”, адже це протирічить самому цільовому визначенню ШІ. Тому, маючи здатність приймати самостійні рішення і вчинювати усвідомлені дії, а пріорі, повинна бути наділена правосуб'єктністю.

Питання правосуб'єктності ШІ, насправді, виступають критерієм меж відповідальності його розробників та власників. Дуже зручний і корисний, у разі

самостійного прийняття можливо і “корисних” на його розсуд, але “небезпечних” в людських реаліях, ШІ може створити безліч локальних і глобальних проблем.

Правосуб’єктність же ШІ має бути встановлена таким чином, щоб його “рішення” були прийнятними для людства, а відповідальність за наслідки його діяльності справедливо розподілялися між виробником і власником.

Візьмемо за основу аналізу правосуб’єктності ШІ твердження О.А. Баранова щодо необхідності визнання роботів зі штучним інтелектом суб’єктами суспільних відносин через здійснення дій, які можуть здійснювати люди, і, відповідно, породжують наслідки в суспільстві [4].

Така позиція повною мірою ґрунтується на світових підходах до бачення перспектив використання автономного ШІ, і, зокрема, в цитованому раніше акті “Цивільно-правові норми про робототехніку”, затвердженими Резолюцією Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 р. з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права у відношенні робототехніки [5] (далі – Резолюція про цивільно-правові норми в робототехніці). В цьому документі вже безпосередньо констатується розуміння того що “автономність робота можна визначити як здатність приймати рішення і реалізовувати їх у зовнішньому світі незалежно від зовнішнього контролю або впливу” (п. АА) [5], поряд з тим, що “така автономія носить чисто технологічний характер, і її ступінь залежить від того, наскільки складною була задумана взаємодія робота з оточуючим середовищем” [5].

Іншими словами: автономність ШІ належить до функціональних категорій, котрі виробник (винахідник) закладає в ту чи іншу модель ШІ. Певні моделі можуть бути частково автономними, а певні – повністю автономними. При цьому “незалежність від зовнішнього контролю або впливу” – лише здатність ШІ, а можливість такої свободи визначається його розробником та/або користувачем.

Досліджуючи цивільну правосуб’єктність штучного інтелекту, Б.С. Щербина та В.В. Ткаченко доходять висновку, що правосуб’єктність ШІ в сучасних наукових підходах розмита, а на рівні цивільного права він, переважно, розглядається як об’єкт цивільних правовідносин [6, с. 146]. При цьому, автори досліджують підходи порівняння правосуб’єктності ШІ як з правосуб’єктністю фізичних, так і юридичних осіб. І, як бачимо, всі ці пошуки проводять до ШІ – об’єкта правовідносин.

Водночас, працюючи над питанням спроби визначити правосуб’єктність ШІ, Б.С. Щербина та В.В. Ткаченко пропонують таку класифікацію ШІ для послідовного аналізу: “1) новостворений штучний інтелект; 2) несамостійний штучний інтелект; 3) незалежний штучний інтелект” [6, с. 144], проводячи аналогією з правоздатністю людини за цивільним правом.

Дійсно, оскільки ШІ має певний час для навчання задля готовності приймати рішення на основі досвіду і пам’яті, така класифікація представляє собою інтерес і вимагає окремої уваги.

Етапи становлення ШІ, незалежно від часових проміжків його навчання і наближення до готовності функціонування повною мірою, містять такі етапи як:

- 1) створення;
- 2) включення;
- 3) навчання;
- 4) цільове функціонування (у т.ч. удосконалення);
- 5) ліквідація.

Етап створення включає створення базової моделі ШІ з певним набором алгоритмів дії, певним набором інформації в пам’яті. Такий ШІ Б.С. Щербина і В.В. Ткаченко називають новоствореним ШІ.

Після етапу включення і запуску закладених в ШІ навичок і знань, починається процес навчання, який забезпечує накопичення масивів даних про оточуючий світ та сферу функціонування, необхідних для подальшої роботи ШІ. Такий процес є початковим, і в цей момент ШІ має навчатися, розвиватися, накопичувати моделі поведінки і дій.

Цей етап, на думку авторів аналізованого дослідження, можна ототожнити з процесом дорослішання людини: Б.С. Щербина і В.В. Ткаченко називають ШІ в цей період “несамостійним”, адже він навчається під патронатом людини, або іншого пристрою.

Водночас, сам процес навчання, накопичення досвіду ШІ – вже є його функціоналом, когнітивним процесом, який починає функціонувати в момент включення. І навряд чи можна його вважати якимось чином не самостійним в частині реалізації його функцій на навчання, зокрема.

Скоріше, його має сенс визначати як такий що навчається, тестується, перевіряється на предмет готовності, і тому не самостійний – неавтономний ШІ.

На думку автора, ШІ котрий перебуває в стадії навчання, підготовки до автономного функціонування має визнаватися неавтономним ШІ, тобто таким, котрий діє виключно під керівництвом людини.

До неавтономних також слід відносити всі різновиди ШІ, функціонування котрих передбачається первинно виключно під патронатом/керуванням людиною.

Допуск до цільового функціонування – період “повноліття” ШІ цитовані автори називають часом “незалежного” ШІ. Аналогія зрозуміла, адже за основу авторитивілісти беруть повну правосуб’єктність людини. Але з ШІ така ситуація навряд чи допустима, адже незалежне функціонування ШІ – таке що відбувається без контролю людини або іншого ШІ, недопустиме. Проте, хоча і під спостереженням людини, такий ШІ вже достатньо навчений і може функціонувати автономно.

Звідси, пропозиція – ШІ котрий може функціонувати під спостереженням, але без патронату/керування людиною, слід визначати як автономний.

Якщо виходити з такої систематизації, питання правосуб’єктності стають прозорішими і зрозумілішими для визначення відповідальності як за якість ШІ, його функціонування, так і за наслідки його діяльності, у т.ч. заподіяну шкоду.

Але вказане жодним чином не свідчить про можливість розглядати ШІ як повною мірою самостійного суб’єкта. Навпаки, навіть повна автономність ШІ не може вважатися самостійністю його, адже спостереження за ним з боку людини є обов’язковим критерієм його допустимості до ринку ШІ в сучасній Європейській парадигмі [7 – 10].

Питання правосуб’єктності штучного інтелекту безпосередньо залежать від автономності у інтелектуально-вольовій двоєдності: ШІ, наділений і інтелектуальною і вольовою ознаками, зможе виступати суб’єктом права. Ризик заподіяної ШІ шкоди в таки випадках має покладатися на розробника.

ШІ, наділений виключно інтелектуальною складовою самостійним, суб’єктом права вважатися не може, адже дієвість результату його інтелектуальної діяльності лишається за людиною-оператором. У такому випадку відповідальність за наслідки діяльності ШІ мають в залежності від причини заподіяння шкоди: у разі спричинення шкоди через функціонал штучного інтелекту відповідальність має покладатися на розробника, а у разі помилкового або протиправного застосування результатів інтелектуального потенціалу ШІ – на оператора.

Інтелектуально-вольовий аспект правосуб'єктності ШІ з передачею вольового моменту “свідомості” неавтономного ШІ людині (операторові, власнику) одночасно з наявністю у ШІ інтелектуальної функції – визначення оптимального рішення вже свідчить про те, що доки ШІ перебуває під наставництвом людини, він не може приймати самостійних рішень.

Поняття правосуб'єктності безпосередньо залежить від деліктоздатності суб'єкта. Іншими словами – суб'єктом правовідносин може бути лише особа, котра не лише усвідомлює характер своїх дій, керує ними, а й здатна нести за них відповідальність. Тобто, ключовим фактором правосуб'єктності є здатність розуміти соціальну провину – здатність відчувати вину за вчинене.

“Юридична відповідальність, – за визначенням П.М. Рабіновича, – різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать” [11, с. 133]. Соціальна ж відповідальність – “Це обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання” [12, с. 15]. Доволі абстрактне визначення, яке, по суті, замикається на оцінці (1) власних намірів індивіда та (2) здійсненні ним вибору. Звичайно, що такий вибір здійснюється відповідно до норм (права, етики, моралі), а у випадку порушення правових норм до порушника мають застосовуватися певні санкції.

Але ж чи можна сьогодні відносити ШІ до індивіда, котрий здатний оцінювати з позицій суспільних норм свої наміри і здійснювати вибір поведінки під тиском суспільних настанов?

Питання можливості застосування до ШІ без розуміння відповіді на попереднє питання стають ключем до відповіді про можливість нести ним і юридичну відповідальність і, звичайно, визнання за ним правосуб'єктності в цілому – оцінки його як суб'єкта правовідносин.

Для прикладу тут доцільно провести аналогії з критеріями юридичної оцінки осудності суб'єкта правопорушення, де інтелектуально-вольовий момент виступає критеріальним при оцінці суб'єкта, визначення його деліктоздатності.

Водночас, на рівні правового регулювання і юридичні особи і держави є суб'єктами різних галузей права, у т. ч. міжнародного. Однак, їхня правосуб'єктність, все одно розглядається як правосуб'єктність об'єднань людей.

ШІ ж таким об'єднанням не є – він не є ані людиною (фізичною особою) ані юридичною особою, ані державою чи то міждержавним утворенням. Він є – продуктом діяльності людини. Відповідно, він прямо належить до світу продуктів людської діяльності. Характеристики ШІ повністю відповідають ознакам речі, в цивільно-правовому розумінні, оскільки останнє охоплює і технології: згідно ст. 179 Цивільного кодексу України [13], річ – предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Водночас, ШІ є думаною, специфічною “річчю”: він здатний аналізувати і приймати рішення. Але таку здатність визначає алгоритм, котрий йому був забезпечений в процесі розробки людиною. І керується ШІ людиною, навіть суперавтономний ШІ перебуває під спостереженням людини (тобто, абсолютно самостійним бути не може априорі).

Але чи може думаною річ, навіть, під управлінням чи спостереженням людини, бути деліктоздатною? Для прикладу тут доцільно провести аналогію з критеріями

юридичної оцінки деліктоздатності/осудності суб'єкта правопорушення, де інтелектуально-вольовий момент виступає базою при оцінці осудності суб'єкта, визначення його деліктоздатності і вини³.

Однак ШІ не може мати “вольового моменту”. Такий аспект у ШІ може підмінити виключно “оптимальне рішення”, адже “бажання” чи “небажання” засновані на емоційній сфері і певних особистісних потребах, котрих ШІ позбавлений.

Аналізуючи перспективи правосуб'єктності ШІ, А. Рустамадзе та І. Алієв резюмують: “Що стосується безпосередньої відповідальності штучного інтелекту, то в нинішніх правових і соціальних реаліях питання про його гіпотетичну відповідальність носить тупиковий характер, оскільки засоби юридичної відповідальності просто не можуть бути до нього застосовані, зокрема, через неможливість штучного інтелекту усвідомлювати наслідки своїх шкідливих дій” [14, с. 164]. Це твердження частково допустиме, з урахуванням того, що відсутність людського досвіду, в дійсності, навіть у разі колосального прорахунку можливого розвитку подій з боку ШІ, все одно повною мірою давати йому уявлення про дійсне значення спричиненого не будуть.

Тобто, ШІ – не деліктоздатний: якщо алгоритмічна система ШІ передбачає настанови недопустимості, він взагалі не здатний “свідомо” вчинювати правопорушення. Якщо ж він спрямований на вчинення таких, то він також жодним чином не може визнаватися суб'єктом діяння, а виступає знаряддям чи засобом вчинення правопорушення. Аналогічно, навіть у разі використання ШІ у спосіб маніпулювання ним, то він також не стає від цього суб'єктом, адже через відсутність власної волі, він не може вважатися деліктоздатним.

Значно ближче до розуміння соціальної відповідальності у разі спричинення шкоди охоронюваним правам з боку ШІ відповідальність тих, внаслідок діяльності яких така шкода була заподіяна. І це стосується виробників у разі помилки у виготовленні ШІ або власників у разі помилкового або умисного використання ШІ, котре заподіяло шкоду. “Соціальна відповідальність бізнесу, – на думку Н. Ткаченка, – є відповідальність компанії (фірми) перед усіма фізичними та юридичними особами, з якими вона має справу в процесі діяльності, і перед суспільством загалом” [15, с. 128]. Тож відповідальність за вади ШІ лишається відповідальністю виробника або оператора, в залежності від рівня автономності системи.

О. Зозуляк, аналізуючи детально ідеї цивільно-правових шкіл щодо можливості визнання ШІ суб'єктом правовідносин висловлює категоричний висновок: “розвиток цивільного законодавства за вектором сприйняття штучного інтелекту в якості суб'єкта цивільних правовідносин є невиправданим кроком, а аргументація, наведена вище, свідчить про безперспективність та хибність підходів щодо визначення за штучним інтелектом рис суб'єкта цивільного права” [16, с. 101].

³ У теорії права вина суб'єкта складається з дихотомічного зв'язку різних проявів інтелектуального та вольового моментів ставлення суб'єкта до вчинюваного ним правопорушення. Умисна форма вини передбачає усвідомлення негативної соціальної оцінки свого діяння і небезпеки настання його наслідків (інтелектуальний момент) і пряме бажання, або свідоме припущення (вольовий момент) настання таких. Необережна форма вини передбачає або усвідомлення негативних наслідків (інтелектуальний момент), проте розрахунок на їхнє відвернення (вольовий момент), або взагалі відсутність розуміння можливості настання таких наслідків, за умови обов'язку передбачати такі наслідки. В усіх, крім останнього (адже він не містить інтелектуальної ознаки), випадках, інтелектуальний момент присутній, і, вочевидь, ШІ теоретично може синтезувати рішення, котрі містять інтелектуальну ознаку вини.

Як при аналізі ШІ як потенційного суб'єкта правовідносин слід звертати увагу на те, що будь-який ШІ, по своїй суті, належить до джерел підвищеної небезпеки. Незалежно від сфер застосування ШІ, варіації збоїв його функціонування коливаються від дрібних поломок до заподіянь різного роду шкоди людині та людству. На часі згадати вислів Станіслава Лема: "...будь-яка цивілізація включає і те, до чого суспільство прагнуло, і те, чого ніхто не замишляв" [17, с. 23], адже занадто часто передбачення, і, зокрема, щодо керованості ситуацій людьми, є лише бажаною мрією.

Тож ШІ прямо належить до джерел підвищеної небезпеки, внаслідок чого оцінка перспектив його правосуб'єктності має враховувати і основні принципи юридичної відповідальності за спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

Насамперед, відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки ґрунтується на презумпції вини. На відміну від презумпції невинуватості, котра застосовується до людини, презумпція вини полягає у тому, що власник джерела підвищеної небезпеки вважається винним, доки інше не буде доказано.

ШІ є предметом власності. Принаймні до часу, поки світове суспільство не визнає штучний ШІ іншим суб'єктом суспільних відносин, що не виключено у майбутньому. Проте аж доки ШІ перебуває у власності або володінні, діє принцип – власність зобов'язує, а оскільки ШІ є джерелом підвищеної небезпеки, то тягар відповідальності власника за нього містить і презумпцію вини.

Основні аспекти цивільної відповідальності без глибокого аналізу правосуб'єктності ШІ встановлені на рівні Резолюції РЄ про цивільно-правові норми в робототехніці [18] (п.п. 49-58), а також (п. 59) встановлює критерії для подальшої роботи Комісії з розробки правового регулювання в сфері використання ШІ.

Так, у розділі "Зобов'язання" цитований акт наріжним каменем визначає відповідальність за шкоду спричинену роботами. Таке питання постає ключовим на рівні ЄС, і в документі акцентується на необхідності забезпечення "однакової ефективності, прозорості та послідовності в реалізації правової визначеності" [18] на всій території ЄС.

З точки зору питань правосуб'єктності ШІ важливий акцент документу на тому що відповідальність вимагає доказування факту спричинення шкоди і встановлення причинно-наслідкового зв'язку між шкідливим функціонуванням робота та спричиненими потерпілому наслідками. Що свідчить про визнання ШІ джерелом підвищеної небезпеки – через таку специфіку доказування.

Питання ж відповідальності за аналізованим документом подається через аналіз ризиків – такий підхід фіксує вину не на особі, котра діяла необережно при використанні ШІ, а на особі, здатній за певних обставин мінімізувати ризики і впоратись з негативними наслідками. Сама ж відповідальність має розподілятися "пропорційно рівню інструкцій" наданих роботу і ступеню його автономності. Відповідно, чим вище здатність робота до навчання чи автономності, тим більшою є ступінь відповідальності його тренера.

В документі (пп. Z-AI) також робиться безпрецедентний акцент на тому, що на даному етапі розвитку розробок ШІ відповідальність за використання ШІ має покладатися на людину, а не на робота.

Серед основних гарантій відшкодування заподіяної роботами шкоди документ передбачає різні схеми обов'язкового страхування, які повинні передбачати всі потенційні обов'язки в ланцюзі від виробника до власника робота, або його користувача. З цією метою відображення в правовому регулюванні ЄС Комісії з розробки відповідного правового супроводження впровадження ШІ доручається (п. 59 Резолюції про цивільно-правові норми в робототехніці [18]):

- 1) створення схем обов'язкового страхування у випадках коли це необхідно для певних категорій роботів (аналогічно до страхування авто та інших джерел підвищеної небезпеки) (пп. а);
- 2) забезпечення дієвого компенсаційного фонду (пп. b);
- 3) дозвіл виробникові, програмістові, власнику або користувачу користуватися обмеженою відповідальністю, у разі якщо вони вносять вклад у відповідний компенсаційний фонд, а також у разі, якщо вони спільно оформлюють страховку задля компенсації шкоди, у разі якщо її спричинить робот (пп. c);
- 4) рішення про те чи потрібно створити спільний фонд для всіх інтелектуальних автономних роботів чи створити такий окремий фонд для кожної їх категорії (пп. d);
- 5) забезпечити безпосередній зв'язок індивідуально визначеного робота з фондом, створивши відповідний Європейський реєстр роботів, задля того щоб будь-хто з осіб що взаємодіють з роботом могли бути поінформованими про характер фонду, межі його відповідальності у всіх випадках заподіяння шкоди роботом (пп. e);
- 6) створення особливого правового статусу для роботів в довгостроковій перспективі, щоб, принаймні, найбільш складні автономні роботи могли мати статус електронних осіб, відповідальних за спричинення будь-якої шкоди, котру вони можуть спричинити, та можливості використання статусу електронної особи у випадках самостійного прийняття рішень роботами або у випадках їх самостійної взаємодії з третіми особами (пп. f).

Якщо пункти побажань до Комісії з розробки цивільних норм з використання роботів та, у т.ч. ШІ, повною мірою знаходять своє відображення у документах ЄС, прийнятих протягом 2019 – 2023рр, то останнє твердження, щодо підходів до визнання електронної особистості зіштовхується з категоричною заборонаю на даному етапі функціонування ШІ без участі або без спостереження людини.

Викликає великі сумніви можливість і такої перспективи взагалі, враховуючи побоювання і реальні ризики можливості виходу ШІ з-під контролю.

Найважливішим для цілісного розуміння можливості визнання правосуб'єктності ШІ є сутність права, як сукупності норм, що регулюють суспільні відносини – відносини між людьми. І тому “навіть якщо штучний інтелект зможе симулювати людський інтелект, він не буде наділений правосвідомістю, і, відповідно, жодним чином не зможе претендувати на особливі фундаментальні права” [14, с. 164].

Отже, в межах сучасного бачення змісту права ШІ не є суб'єктом правовідносин. Лише люди (але не їх прототипи) в сучасній правовій парадигмі є квінтесенцією правового регулювання, незалежно від того, через які конструкції люди реалізують право: власне самі, через юридичні особи, спеціальні правові статуси чи через держави та державні утворення.

Д. Міндел, в результаті свого дослідження перспектив розвитку ШІ, констатує три “міфи” відносно перспектив розвитку ШІ. “Перший міф – про лінійний прогрес, тобто припущення про те, що техніка пройде шлях від безпосереднього керування людиною до цілком автономних роботів. Другий міф – про заміщення, тобто ідея про те, що машини поступово будуть виконувати всі людські завдання. Третій міф – про повну автономність, себто “утопічна ідея про те, що сьогодні або в майбутньому роботи зможуть діяти повністю самостійно” [19].

Задля того щоб ШІ міг претендувати на позицію самостійного суб'єкта права, він повинен бути наділений комплексом етичних, моральних якостей, котрі забезпечують необхідний рівень соціальної відповідальності ШІ, а також мати необхідний емоційний

інтелект для розуміння сутності базових людських ознак: людяності, моральності, чуйності, розуміння значення в суспільстві основних соціальних цінностей.

Однак, не виключено, що з часом, у разі вдалої взаємодії людини з ШІ і розвитку автономних ідентичних до людини ШІ, Європа і світ в цілому змінить своє ставлення до можливості визнання ШІ суб'єктом правовідносин. Звичайно, якщо це відбудеться, то і зміст самого права зміниться з “регулювання відносин між людьми” на “регулювання відносин між людьми між собою та ШІ, а також ШІ між собою”. Хоча, станом на зараз ця думка виглядає фантастичною, тому що така революція докорінно змінить правову систему світу і розуміння сутності права взагалі.

Висновки.

Штучний інтелект – технічна система, котра на базі моделей когнітивних функцій людини здатна виробляти та реалізовувати оптимальні рішення в умовах реальності. Така модель може бути автономною, але її автономність належить до функціональних категорій котрі виробник (винахідник) закладає в ту чи іншу модель ШІ.

Певні моделі ШІ можуть бути частково автономними, а певні – повністю автономними. При цьому незалежність від зовнішнього контролю або впливу ШІ – лише здатність ШІ, а можливість такої свободи визначається його розробником та/або користувачем.

ШІ здатний до навчання, і в залежності від рівня готовності ШІ може залежати його автономність (якщо така передбачається його виробником). У випадку допустимості виробником автономності готових і навчених ШІ можна поділити на:

1) неавтономні ШІ – ті що перебувають в стадії навчання, підготовки до потенційного автономного функціонування, оскільки він перебуває під керуванням людиною), а також всі різновиди ШІ, функціонування котрих передбачається первинно виключно під патронатом/керуванням людини.

2) автономні ШІ – ті що можуть функціонувати під спостереженням, але без патронату/керування людиною.

Навіть, повна автономність ШІ не може вважатися його повною самостійністю, і, відповідно, наділяти його правосуб'єктністю, адже спостереження за ним з боку людини є обов'язковим критерієм його допустимості до ринку ШІ в сучасній Європейській парадигмі, адже:

1) відсутність правосуб'єктності ШІ встановлена Європейським Законом про штучний інтелект [1]. Цим актом відповідальність за функціонування ШІ покладається на розробника, власника і контрольні органи. Відповідальність технічної одиниці “ШІ” вказаним актом не допускається;

2) ШІ прямо належить до світу продуктів людської діяльності, а характеристики ШІ повністю відповідають ознакам речі (та/або технології), в цивільно-правовому розумінні;

3) ШІ є “думаючою”, специфічною річчю: він здатний аналізувати і приймати рішення. Але таку здатність визначає алгоритм, котрий йому був забезпечений в процесі розробки людиною; ШІ керується людиною.

4) ШІ – не деліктоздатний: його можливості визначаються запланованими очікуваннями розробника, і ШІ не є самостійним;

5) ШІ прямо належить до джерел підвищеної небезпеки, внаслідок чого оцінка перспектив його правосуб'єктності має враховувати і основні принципи юридичної відповідальності за спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

б) Оскільки ШІ перебуває у власності або володінні, діє принцип - власність зобов'язує, а оскільки ШІ є джерелом підвищеної небезпеки, то тягар відповідальності власника за нього містить і презумпцію вини.

Не виключено, що з приходом в життєдіяльність суспільства ШІ, алгоритми дії котрих базуються на когнітивних особливостях людини, після доведення надійності, етичності і здатності приймати свідомі рішення, з часом ШІ і претендуватиме на визнання суб'єктами правовідносин, і така інновація тоді докорінно змінить правову систему світу. Але питання правосуб'єктності ШІ будуть залежати від його автономності у інтелектуально-вольовій двоєдності: ШІ наділений і інтелектуальною і вольовою ознаками в віддаленій перспективі, вірогідніше за все, зможе претендувати на визнання суб'єктом права.

Задля того щоб ШІ міг претендувати на позицію самостійного суб'єкта права, він повинен бути наділений комплексом етичних, моральних якостей, котрі забезпечують необхідний рівень соціальної відповідальності ШІ, а також мати необхідний емоційний інтелект для розуміння сутності базових людських ознак: людяності, моральності, чуйності, розуміння значення в суспільстві основних соціальних цінностей.

Використана література

1. Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689), Official Journal version of 13 June 2024. Interinstitutional File: 2021/0106(COD). URL: <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer>
2. Баранов О.А. Особливості визначення правового статусу робота зі штучним інтелектом. *Інформація і право*. № 4(47)/2023. С. 40-54. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/291581>
3. Slyusar Vadym Artificial intelligence as the basis of future control networks. Coordination problems of military technical and devensive industrial policy in Ukraine. Weapons and military equipment development perspectives / VII International Scientific and Practical Conference. Abstracts of reports. October 8 – 10, 2019. Kyiv. Pp. 76-77.
4. Баранов О.А. Ідентифікація робота з штучним інтелектом як суб'єкта права: матеріали наук.-практ. конф. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*, м. Київ, 29 лист. 2018 р. Київ: Вид-во "Політехніка", 2018. С. 8-12.
5. Резолюція Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 р. з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права у відношенні робототехніки (2015/2103 (INL)) (2018/C 252/25). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051>
6. Щербина Б.С., Ткаченко В.В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. *Юридичний вісник*. 2021. № 1 (58) С. 142-147.
7. Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/cellar_12e835e2-81af-11eb-9ac9-01aa75ed71a1.0001.02_DOC_1.pdf
8. European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c>
9. Proposal for a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2020/2012\(INL\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2020/2012(INL))
10. European Parliament Draft Report, Artificial intelligence in education, culture and the audiovisual sector, 2020/2017(INI). URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2020/2017\(INI\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2020/2017(INI)&l=en)
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. 6-е вид. Харків: Консум, 2002. 160 с. С. 133.

12. Каленіченко Л.І. Юридичні аспекти категорії “соціальна відповідальність” у системі суспільних наук. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. С. 14-17.

13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

14. Рустамадзе А.Х. Оглы, Алиев И.М. Оглы. Рассмотрение искусственного интеллекта через призму правосубъектности. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2012. Вип. 63. С. 158-164.

15. Ткаченко Н.О. Аналіз визначення поняття “соціальна відповідальність” та його розуміння у фармації. *Запорізький медичний журнал*. 2013. № 3 (78). С. 125-128.

16. Зозуляк О.І. Штучний інтелект як суб’єкт цивільно-правового регулювання.: матеріали ХХ наук.-практ. конф. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність*, присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту В.П. Маслова (1962–1987 рр.), м. Харків, 4 лют. 2022 р. – (Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права №1, Каф. цивіл. права № 2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. Дисциплін, Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. “Асоц. цивілістів України”). Харків: Право, 2022. 540 с. С. 95-102.

17. Лем С. Сумма технологии: Сомнения и антиомы / пер. с польского; м.: ООО “Издательство АСТ”; с-пб.: Terra Fantastika, 2004. 668, с. 18. Резолюція Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 р. з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права у відношенні робототехніки (2015/2103 (INL)) (2018/C 252/25). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051>

19. Карчевський М.В. Перспективи правового регулювання в контексті гпотези розвитку технології трансгуманізму. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1(85). С. 115-127. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/11/11>
